

УДК 343.224.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.40>**Олена Тавлуй,**

канд. юрид. наук,

доцент кафедри кримінального права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ВИТОКИ РОЗГОЛОШЕННЯ ТАЄМНИЦІ УСИНОВЛЕННЯ

У статті розглядаються питання, присвячені історико-правовим аспектам усиновлення (удочеріння), а також незаконним діям, які посягають на цю сферу суспільних відносин. Досліджуються нормативно-правові акти окремих історичних періодів, які були правовим регулятором сімейно-правових. Аналізується генезис розвитку окремих кримінально-правових норм і наголошується на значущості кримінально-правової охорони інституту усиновлення у зв'язку з підвищеною суспільною небезпекою посягань на ці правовідносини.

Особлива увага звертається на розголошення таємниці усиновлення. Досліджується генезис притягнення до відповідальності за розголошення таємниці усиновлення протягом окремих історичних етапів розвитку.

Генезис кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за розголошення таємниці усиновлення, нерозривно пов'язаний із розвитком такого інституту сімейного права, як усиновлення.

Саме тому автор, вивчаючи окремі нормативно-правові акти сімейного законодавства у сфері суспільних відносин, яка пов'язана із захистом прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, аналізуючи правові пам'ятки, починаючи із Законів Хаммурапі та Римського класичного права й закінчуючи сучасним етапом історико-правового розвитку, доходить висновку, що суспільні відносини, спрямовані на захист та охорону прав і законних інтересів усиновлених дітей, протягом усього історичного періоду свого розвитку потребували кримінально-правової охорони.

Важливість нормального функціонування й розвитку досліджуваних інститутів сімейного права в системі сімейно-правових відносин призвела до необхідності криміналізації розголошення таємниці усиновлення.

Кримінальні правопорушення проти сім'ї та неповнолітніх у різні періоди історичного розвитку були самостійним об'єктом кримінально-правової охорони або ж постатейно знаходилися в різних частинах (розділах) актів кримінального законодавства (кримінальних кодексах). Норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення, з'явилася в 1970 році в Кримінальному кодексі УРСР і відображена в статті 168 чинного Кримінального кодексу України.

Ключові слова: усиновлення, історичний розвиток, історико-правові фактори, розголошення таємниці усиновлення.

Постановка проблеми. Інститут усиновлення як один із інститутів сімейного права, перебуває під охороною кримінального закону України, оскільки посягання на цю сферу суспільних відносин вирізняються підвищеною суспільною небезпекою та завдають шкоди нормальному фізичному, моральному, духовному, психічному розвитку дитини.

Таємниця усиновлення є одним із прав закріплених у сімейному законодавстві України. Так, у статті 226 Сімейного кодексу України зазначено, що дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, у тому числі й від неї самої, факту її усиновлення.

У Сімейному кодексі України також указано на те, що особи, які розголосили таємницю усиновлення, несуть відповідаль-

ність, установлену законом. Зокрема, статтею 168 Кримінального кодексу України передбачено відповідальність за розголошення таємниці усиновлення всупереч волі усиновителя.

З огляду на те що серед учених, громадських діячів тривають дискусії щодо можливості переходу до моделі «відкритого» усиновлення, декриміналізації діяння, передбаченого статтею 168 Кримінального кодексу України, це питання потребує детального вивчення, наукового, громадського обговорення.

Окремі аспекти кримінально-правової охорони інституту усиновлення висвітлюються в наукових працях П.П. Андрушка, О.І. Белової, В.В. Гальцової, А.А. Гордейчик, Д.П. Євтеєвої, О.І. Зінченко, С.Я. Лихо-

вої, С.М. Морозюка, Ю.Є. Пудовочкіна, Є.Л. Стрельцова, К.К. Сперанського, Р.І. Тляумбетова, І.Н. Туктарової, Ю.В. Ускової, Т.А. Чолан, Н.С. Юзікової та ін.

Метою статті є встановлення взаємозв'язку генезису інституту усиновлення й усіх суспільно-правових процесів, із ним пов'язаних, із необхідністю кримінально-правової охорони розголошення таємниці усиновлення.

Виклад основного матеріалу. Перші згадки про усиновлення на рівні законодавчих актів зустрічаються в Законах Хаммурапі, царя Вавилону (1792–1750 рр. до н.е.), де сімейно-правовим відносинам присвячено близько 70 статей. Про усиновлення мовилося таке: «Если человек усыновит малолетнего, находящегося в пренебрежении, и вырастит его, то этот воспитанник не может быть потребован обратно по суду» [1, с. 20]. Цей сімейно-правовий інститут у різні історичні періоди свого розвитку відзначався неоднозначністю: від задоволення потреб усиновителя до захисту прав та інтересів усиновленого. Цілями усиновлення на цьому етапі було продовження роду усиновителя, забезпечення робочою силою, збільшення чисельності роду. Наприклад, Закони Ману (II ст. до н.е. – II ст. н.е.) писали: «Кому природа не дала сына, может усыновить себе постороннего с тем, чтобы не прекращались могильные жертвы».

Ще однією пам'яткою древності є Середньоасирійські закони, які були важливим регулятором суспільних відносин ашурійської общини третьої четверті II тисячоліття до н.е., у яких деталізована роль сім'ї та зустрічаються згадки про усиновлення.

Традиційно й, безумовно, основою нинішньої європейської правової системи розглядається Римське класичне право, яке вирізнялося на той час більш чіткою структурою понять, більш детальним описанням правових норм і регламентуванням різноманітних суспільних відносин. Воно посідає унікальне місце у правовій історії людства та являє собою найвищий ступінь розвитку права в античному світі.

Першим кодифікованим римським законодавчим актом є Закони XII Таблиць, які, як й інші древні пам'ятки права, приділяючи увагу сімейним відносинам, не розділяли при цьому цивільного та кримінального права.

Одним із основних джерел права римської юриспруденції I–III ст. до н.е. були Дигести, чи пандекти Юстиніана, які існували поряд із Кодексом та Інституціями Юстиніана й були основним джерелом

права у візантійських судах VI–VII ст. до н.е. Дигести Юстиніана являють собою унікальну правову пам'ятку, яка дає більш чітке розуміння приватного права, хоча містить положення й кримінального права. Так, книги 26 і 27 присвячені детальному опису такого інституту, як опіка та піклування, що свідчить про особливе ставлення римлян до захисту сім'ї та неповнолітніх [2, с. 25].

Система римського права загалом справила значний вплив на розвиток законодавства та правових учень і усиновлення зокрема. У подальшому норми Римського права, а також положення щодо усиновлення частково запозичені іншими правовими системами [3, с. 178].

Виникнувши в древньому Римі, усиновлення набуває й суто юридичної форми, яка згодом через Візантію перейшла до християнського світу [4, с. 29].

Саме у VIII–IX ст. відбувається перехід до малої родини, яка складається з подружжя та дітей. Ідея правового захисту дітей, що залишилися без батьків, зародилася ще в Київській Русі. У «Руській Правді» (1037–1063 рр., першому кодифікованому акті руського права) з'явилося поняття «опіка». Так, у ст. 99 йде мова про те, що після смерті батька опікуном дітей стає хтось із найближчих родичів або вітчим, якщо мати вдруге виходить заміж. Опікуну передавалося в тимчасове користування майно підопічного. Це мало відбуватися при свідках. Опікун мав право продовжувати торгівлю і брати собі прибуток від неї, але після закінчення терміну опіки зобов'язаний був повернути кошти сироті.

З літописних джерел відомо, що система соціальної опіки була головною прерогативою київських князів. Коли на місце язичництва прийшло християнство, усиновлення почало здійснюватися церквою, воно освічувалося особливим церковним обрядом «синотворення».

Могутня Галицько-Волинська держава (1199–1340 рр.) практично не мала власних правових джерел. На її землях продовжували діяти норми й основні засади «Руської Правди».

За часів Польсько-литовської доби основним джерелом права були Литовські статuti. Ці норми права передбачали в окремих положеннях захист сімейно-правових відносин, зокрема, і кримінально-правовими засобами [5, с. 81].

У процесі подальшого законотворення захисту інтересів неповнолітніх, дітей-сиріт приділяється все більша увага, яка, попри те, на різних етапах історичного розвитку держави проявлялась по-різному.

Так, у Російській державі, до якої в середині XVII ст. була приєднана більша частина України, розгорталася державна система громадської опіки. Створювалися спеціальні «прикази», які займалися «призре-нием» бідних сиріт

Необхідність подальшої систематизації й удосконалення законодавства являлась однією з причин створення Соборного Уло-ження 1649 року.

Епоха Петра I охарактеризувалася позитивними змінами в захисті сімейних відно-син. Так, зокрема, ст. 176 Артикула військо-вого Петра I 1715 року передбачала, що в разі зв'язку неодруженого чоловіка із заміжною жінкою й народження дитини обов'язок цього чоловіка – утримувати дитину.

Розвиток законодавства в XI – пер-шій третині XIX ст. призвів до появи чис-ленних кримінально-правових актів, які часто мали безсистемний характер. Вини-кала потреба в кодифікованому акті, який міг регулювати всі найважливіші сфери суспільних відносин. У результаті кло-пітливої роботи комісії розроблений Звід законів 1832 року, який об'єднав більше ніж півтора тисячі кримінальних законів із 1649 року. Уперше здійснено інститу-ціоналізацію правових норм, об'єднання їх у глави та розділи, визначалися об'єкти кримінально-правової охорони.

Злочини проти сім'ї були поміщені в розділ 8 книги 1 тому 15 Зводу законів «О наказанні за преступления противу прав семейственного состоянія».

Цей нормативно-правовий акт мав над-звичайне значення для розвитку науки кримінального права, адже був кодифіко-ваним актом, який визнавав необхідність зосередження на кримінально-правовій охороні сімейних відносин і розвитку не-повнолітніх.

Деяко іншим був розвиток криміналь-ного законодавства на українських землях, які залишалися під владою Речі Поспо-литої, а пізніше Австро-Угорської імперії. З 1787 року на Галичині та Буковині було введено в дію новий австрійський Кримі-нальний кодекс, у якому норми, що передба-чали відповідальність за злочини проти сім'ї та неповнолітніх, передбачалися в Розділі «Злочини та проступки проти моральності». Цей Кодекс діяв на Галичині до введення там у 1932 році польського кримінального законодавства.

На Закарпатті діяв Кримінальний кодекс Угорщини, який прийнятий у 1879 році [6, с. 17–18].

Наступним етапом розвитку криміналь-ного законодавства на українських землях

у складі Російської імперії стало прийняття в 1903 році Уголовного уложення. Глава 18 Уложення містить 20 статей, більшість із яких установлює кримінальну відповідаль-ність за злочини, пов'язані з порушеннями в сімейній сфері.

Жовтнева революція 1917 року стала новим етапом розвитку законодавства у сфері сімейних відносин і захисту не-повнолітніх. Церковний шлюб у радянській державі було замінено на громадянський. Сім'я перестала визнаватися самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, адже в жодному Кримінальному кодексі Радянського Союзу не передбачалося окре-мої глави чи окремого розділу, який би здійснював кримінально-правову охорону цих відносин.

Відбулися серйозні зміни й у регулю-ванні сімейно-правових відносин, зокрема в 1918 році скасовано всиновлення. У перші роки радянської влади абсолютизувалася роль держави у вихованні дітей.

Отже, прийнятий Декретом СНК СРСР від 22 жовтня 1918 року Кодекс законів про акти цивільного стану, шлюбне, сімейне та опікунське право не містив норми про уси-новлення.

Але життя й історія показали, що ідеї пріо-ритету суспільного виховання не виправдали себе, і зростала необхідність у всиновленні. Беручи до уваги дитячу безпритульність, що зростала, а саме збільшення кількості без-притульних дітей у 1923 році до 8 мільйонів, збільшення державних видатків на утри-мання великої кількості дитячих закладів, ВЦВК і СНК СРСР Декретом «Про зміну Кодексу законів про акти цивільного стану, шлюбне, сімейне та опікунське право» від 1 березня 1926 року внесли норми про вси-новлення [7, с. 8–9].

Охорона сімейно-правових відносин здійснювалася також кримінально-право-вими засобами.

У 1922 році прийнято новий Криміналь-ний кодекс. Кількість статей, спрямованих на охорону неповнолітніх, була незначна. Ці кримінально-правові норми містилися в різ-них главах Кримінального кодексу [8].

Кримінальний кодекс УРСР 1927 року практично повністю вмістив статті попе-реднього Кримінального кодексу, які перед-бачали кримінальну відповідальність за зло-чини проти сім'ї та неповнолітніх [9].

Цей Кодекс було доповнено статтею 158-1 на підставі прийнятого в 1935 році Закону СРСР «Про ліквідацію дитячої без-притульності й бездоглядності», що передба-чала кримінальну відповідальність опікунів, які використовують опіку з корисливими

цілями й залишають дітей без нагляду та належної матеріальної допомоги.

Кримінальний кодекс УРСР 1960 року, як і попередні кримінальні кодекси, не визнавав сім'ю окремим об'єктом кримінально-правової охорони, хоча він значно розширив кількість діянь, які посягали на нормальний розвиток і функціонування сім'ї. Злочини проти сімейних прав знаходилися в главі 3 «Злочини проти життя, здоров'я, волі й честі особи». Стаття 115 цього Кодексу передбачала кримінальну відповідальність за «Зловживання опікунськими правами і залишення підопічних без нагляду і допомоги», стаття 115-1 передбачала відповідальність за «розголошення таємниці усиновлення», стаття 124 – викрадення чужої дитини [6, с. 21–23].

Кримінально-правова норма, яка передбачала відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (стаття 115-1 КК УРСР аналог статті 124-1 КК РСФСР) розміщувалася в главі III «Злочини проти життя, здоров'я, свободу та честь особи», з'явилася в Кримінальному кодексі 1960 року на підставі Указу Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів української РСР» від 25 серпня 1970 року.

Родовим об'єктом цієї групи злочинів була особа, її здоров'я, свобода та честь. За безпосереднім об'єктом злочини проти особи поділялися на певні групи, норма про розголошення таємниці всиновлення входила до групи під назвою «злочини, небезпечні для життя і здоров'я». У статті 115-1 Кримінального кодексу УРСР зазначалося, що суспільно-небезпечне діяння могло завдати серйозну психічну травму усиновленому, викликати глибокий сімейний конфлікт та інші наслідки, розголошення таємниці усиновлення проти волі усиновлювачів проголошувалося злочином. Закінчений склад злочину утворював сам факт навмисного розголошення факту усиновлення (удочеріння) проти волі усиновлювачів. Розголошення даних – це повідомлення тим чи іншим способом відомостей про усиновлення третім особам, яким вони не були офіційно повідомлені.

Об'єктом цього злочину проголошувалися інтереси сім'ї та дитини.

Об'єктивна сторона включала розголошення факту всиновлення шляхом письмового чи усного повідомлення, видачі витягу з книги реєстрації актів громадянського стану третім особам, у тому числі усиновленому, без згоди усиновителів, а після

їхньої смерті – без згоди органів опіки та піклування.

Суб'єкт – 16-річна особа, яка володіла таємницею усиновлення.

Суб'єктивна сторона характеризувалася прямим умислом [10, с. 240].

У чинному Кримінальному кодексі України міститься норма, що передбачає кримінальну відповідальність за розголошення таємниці всиновлення (удочеріння), яка дещо змінилася порівняно з Кримінальним кодексом 1960 року. Зокрема, з'явилися кваліфіковані ознаки злочину (учинення його службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення стали відомі по службі чи по роботі, спричинення цим тяжких наслідків), посилилася кримінальна відповідальність за вчинення цього суспільно небезпечного діяння.

Сьогодні частина 1 статті 168 Кримінального кодексу України є кримінальним проступком, а частина 2 статті 168 Кримінального кодексу України – злочином.

Висновки

Намагаючись проаналізувати історичні витоки всиновлення й усі суспільно-правові процеси, з ним пов'язані, ми простежуємо надзвичайно важливу роль цього інституту в сукупності сімейно-правових відносин, доходимо висновку, що ці суспільні відносини, спрямовані на захист та охорону прав і законних інтересів усиновлених, їхній нормальний фізичний, моральний, духовний розвиток, протягом усього історичного періоду свого розвитку потребували кримінально-правової охорони, адже посягання на ці правовідносини відрізняються підвищеною суспільною небезпекою, важливість нормального функціонування та розвитку інституту усиновлення в системі сімейно-правових відносин призвела до необхідності криміналізації кримінальної відповідальності за вчинення таких суспільно небезпечних діянь, як незаконні дії у сфері усиновлення.

Список використаних джерел:

1. Закони Хаммурапі царя Вавилону : хрестоматія із загальної історії держави і права : навчальний посібник / ред. В.Н. Садіков ; під ред. З.М. Черніловського. Москва : Гардарика, 1998. 463 с.
2. Гордейчик А.А. Кримінально-правові і кримінологічні проблеми боротьби із злочинами проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2009. 224 с.

3. Зілковська Л.М. Усиновлення в Римі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 13. С. 177–181.

4. Ковальчук І. Становлення та розвиток інституту усиновлення у Візантії. *Юридичний журнал*. 2006. № 9. С. 29.

5. Хрунь І.Ю. Становлення та розвиток прав неповнолітніх у правових джерелах України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 2. С. 81–82.

6. Белова О.І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2006. С. 184.

7. Люблинский П.И., Копелянская С.Е. Охрана детства и борьба с беспризорностью. Ленинград, 1924. 146 с.

8. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. Харьков : Изд-во НКЮ УССР, 1922. 100 с.

9. Уголовный Кодекс УРСР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1927 г. Харьков : Изд-во НКЮ УРСР, 1927. 135 с.

10. Советское уголовное право: Особенная часть : учебное пособие / под ред. Е.А. Смирнова, А.Ш. Якупова. Вып. 1. Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1975. 343 с.

Olena Tavlui. Historical and legal origins of the disclosure of the secret of adoption

The questions that devoted to the historical-legal aspects of adoption (adopting), and also illegal actions which trench upon this sphere of public relations are examined in this article. Normatively – legal acts of separate historical periods, which came forward a legal regulator of domestically – legal and criminally – legal relations are probed. Genesis of development of separate criminally – legal norms is analyzed and it is marked on meaningfulness criminally – legal safeguard of institute of adoption because of enhanceable publicly danger of trenching upon these legal relationships.

Particular attention is paid to the disclosure of the secret of adoption. The genesis of bring to justice for disclosing the secret of adoption during certain historical stages of development is studying.

The genesis of the criminally – legal norm, which provides for liability for the disclosure of the secret of adoption, is inextricably linked with the development of such institution of family law as adoption.

That is why the author, studying certain legal acts of family legislation in the field of public relations, which is related with the protection of the rights and interests of orphans and children deprived of parental care, analyzing legal memo, particular starting with the Code of Hammurabi and Roman classical law and ending with the current stage of historical and legal development, concludes that public relations are aimed at protecting and safeguarding the rights and legitimate interests of adopted children throughout the historical period of its development, needed the criminal – legal safeguarded.

The importance of the normal functioning and development of the studied institutions of family law in the system of family law relations has led to the need to criminalize the disclosure of the secret of adoption.

Criminal offenses against the family and minors in different periods of historical development were an independent object of criminally – legal protection or article by article in different parts (sections) of criminal legislation (Criminal Codes). The norm, which provides for criminal liability for illegal actions of adoption, appeared in 1970 in the Criminal Code of Ukraine and was reflected in Article 168 of the current Criminal Code of Ukraine.

Key words: adoption, historical development, historical-legal factors, disclosures of secret of adoption.